

Κατὰ Πτολεμαϊτῶν ἰγ, τῆς δὲ ἀκολουθίας λγ.

1. Τοὺς περὶ Σεκοῦνδον καὶ τὸν ὀνομασθέντα Ἐπιφάνην, ἐξ Ἰου- 1, i
 δώρου τὴν πρόφασιν εἰς ἑαυτοῦ ὑπόνοιαν ἀπεμπολήσαντα, Πτολε- P215
 ματος διαδέχεται, τῆς μὲν αὐτῆς τῶν καλουμένων. Γνωστικῶν ὑπάρ-
 5 χων αἰρέσεως καὶ τῶν κατὰ Οὐαλεντίνον (εἰς ὧν) σὺν ἑτέροις τισίν,
 ἕτερα δὲ παρὰ τοὺς αὐτοῦ διδασκάλους ὑποτιθέμενος, οὗ καὶ τὸ
 ὄνομα ἀρχοῦσιν οἱ αὐτῶ πειθόμενοι, Πτολεμαῖοι καλούμενοι.

Οὗτος τοίνυν ὁ Πτολεμαῖος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἔτι ἐμπειρότερος ἡμῖν 2
 τῶν ἑαυτοῦ διδασκάλων προελήλυθε, τῇ ἐκείνων ὑφηγήσει προσδή-
 10 κης τινὸς ὑπερβολὰς ἐξευρών. δύο γὰρ οὗτος συζύγους τῷ θεῷ τῷ παρ' 3
 αὐτοῖς Βυθῷ καλουμένῳ ἐπενόησέν τε καὶ ἐχαρίσατο· ταύτας δὲ καὶ δια-
 θέσεις ἐκάλεσεν, Ἐννοϊάν τε καὶ Θέλημα. καὶ τὴν μὲν Ἐννοϊαν αἰεὶ 4
 συνυπάρξασαν αὐτῷ, ἐννοουμένην αἰεὶ τό τι προβαλέσθαι, τὸ δὲ
 15 Θέλημα ἐν αὐτῷ ἐπιγινόμενον. πρῶτον γὰρ ἐνενοήθη <τι> προβαλεῖν,
 εἶτα, φησὶν, ἠθέλησεν. διὸ καὶ τῶν δύο διαθέσεων τούτων ἢ καὶ δυνά- 5
 μων (δυνάμεις γὰρ αὐτὰς πάλιν καλεῖ), τῆς Ἐννοϊας καὶ τῆς Θελή-
 σεως ὡσπερ συγγραφεισῶν εἰς ἀλλήλας ἢ προβολῇ τοῦ Μονογενοῦς καὶ
 τῆς Ἀληθείας κατὰ συζυγίαν ἐγένετο. οὐστυνας τύπους καὶ εἰκόνας τῶν 6
 δύο διαθέσεων τοῦ Πατρὸς προελθεῖν τῶν ἀοράτων ὁρατάς, τοῦ μὲν Θελή-

V M 8—S. 450, 6 Irenaeus adv. haer. I 12, 1f; I 109ff Harvey (= lat.), vgl.
 Hippolyt refut. VI 38, 5ff; S. 169, 13ff Wendland

1 Überschrift κατὰ Πτολεμαϊτῶν τρισκαίδεκάτη ἢ καὶ λγ V M 2 τοὺς
 Scaliger] τοῦ V M 3 πρόφασιν *] παραινέσειν V M | ἑαυτοῦ *] ἑαυτῶν V M |
 ἀπεμπολήσαντα *] ἀπεμπολήσαντας V M 4 αὐτῆς Dind.] αὐτῶν V M 5 Οὐ-
 αλεντίνων V M | <εἰς ὧν> * | τρισίν M 8—10 οὗτος — ἐξευρών] *hi vero qui*
sunt circa Ptolemaeum scientiores lat. 9 τῶν ἑαυτοῦ διδασκάλων *] τοῦ ἑαυτῶν
 διδασκάλου V M 10 συζύγους, v ausradiert V corr 10f τῷ θεῷ — ἐχαρίσατο]
habere eum Bython dicunt lat. αὐτὸν ἔχειν λέγουσιν Hipp. 11 ταύτας δὲ] *quas*
 lat. ἄς Hipp. 11f διαθέσεις Ausgg.] διάθεισιν V M *dispositiones* lat. 12 ἐκάλε-
 σεν] *vocant* lat. καλοῦσιν Hipp. | τε < lat. Hipp. | Θέλημα] *Thelesin* lat. Θέλησιν
 Hipp.; aber vgl. Z. 14 u. 19 12—14 καὶ τὴν μὲν — ἐπιγινόμενον < lat. Hipp. 13 vor
 αὐτῷ + ἐν M 14 <τι> Dind.] *quid* lat. τι Hipp. 15 εἶτα, φησὶν] *sicut dicunt,*
post deinde lat. ὡς φασιν, ἔπειτα Hipp. | καὶ¹ < lat. | τούτων διαθέσεων Hipp. |
 ἢ < lat. Hipp. 16 δυνάμεις — καλεῖ < lat. Hipp. | vor τῆς¹ + *id est* lat., nach ihm
 + τε Hipp. | τὰς ἐννοϊας M 17 ὡσπερ Dind. Öh.] ὡστε V M *velut* lat. ὡσπερ Hipp. |
 ἢ προβολῇ Dind. Öh.] τῇ προβολῇ V M *emissio* lat. ἢ προβολῇ Hipp. | τοῦ + τε Hipp.
 18 συζυγίαν, v ausradiert V corr 19 vor τῶν ἀοράτων + ἐκ Hipp. 19f τοῦ
 μὲν Θελήματος τὸν Νοῦν, τῆς δὲ Ἐννοϊας τὴν Ἀλήθειαν *] τοῦ μὲν Θελήματος τὴν
 Ἀλήθειαν, τῆς δὲ Ἐννοϊας τὸν Νοῦν V M *Thelematis quidem Nun, Ennoeas autem*
Aletheian lat. τοῦ μὲν Θελήματος τὸν Νοῦν, τῆς δὲ Ἐννοϊας τὴν Ἀλήθειαν Hipp.

ματος τὸν Νοῦν, τῆς δὲ Ἐννοίας τὴν Ἀλήθειαν· καὶ διὰ τοῦτο τοῦ (ἐπι-
γενητοῦ) Θελήματος ὁ μὲν ἄρρηγ εἰκὼν | γέγονεν, τῆς (δὲ) ἀγεννήτου D198
Ἐννοίας ὁ [δὲ] θῆλυς [τοῦ Θελήματος]. τὸ Θελημα τοίνυν δύναμις ἐγέ- 7
νετο τῆς Ἐννοίας. ἐνενοεί μὲν γὰρ αἰεὶ ἡ Ἐννοια τὴν προβολήν, οὐ μὲν-
5 τοι προβαλεῖν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡδύνατο ἃ ἐνενοεί· ὅτε δὲ ἡ τοῦ Θελή-
ματος δύναμις ἐπεγένετο, τότε ὁ ἐνενοεί προέβαλεν.

2. Καὶ φεῦ τῆς τοιαύτης τοῦ ματαιόφρονος ληρωδίας· τοῦτο 2, 1
γὰρ | οὐκ ἂν οὐδὲ ἐπὶ ἀνθρώπου λαμβάνοιτο παρὰ τινι τῶν ἐχόντων Ὁ400
ἐρρωμένην τὴν διάνοιαν, μήτι γε ἐπὶ θεοῦ. δοκεῖ δέ μοι φρου- 2
10 μώτερος αὐτοῦ ὑπάρχειν Ὁμηρος ἐν τῷ τὸν Δία φροντίδα παρ' αὐτῷ
ποιούμενον ἀναγράφεσθαι, μεριμνῶντά τε καὶ χαλεπαίνοντα καὶ
ἄπυρον παννύχως διατετελεκότα, τὸ πῶς τοῖς Ἀχαιοῖς ἐπιβουλεύσῃ,
τῆς Θέτιδος αὐτὸν ἀξιωμασίης εἰς τὸ δίκην τίσαι τοὺς τῶν Ἑλλήνων
ἐξάρχους τε καὶ αὐτοὺς τοὺς Ἑλληνας διὰ τὴν πρὸς τὸν Ἀχιλλέα ὕβριν.
15 οὐδὲν γὰρ οὗτος ὁ Πτολεμαῖος εἰς δόξαν τοῦ παρ' αὐτοῦ Πατρὸς τῶν 3
ὄλων [τοῦ] καὶ Βυθοῦ καλουμένου εὐλογώτερόν τῶν παρὰ Ὁμήρου εἰς
τὸν Δία εἰρημένων ἐπενόησεν, ἀλλ' αὐτὸν κατείληφε | μάλλον τὸν Δία, 4 P216
ὡς παρὰ Ὁμήρου λαβὼν τὴν ἔννοιαν· μάλλον γὰρ τὴν Ὁμηρικὴν κατάλη-
ψιν περὶ Διὸς καὶ Ἀχαιῶν εἰκότως ἂν φῆσειεν (τις αὐτὸν ἐσχηκέναι),

10 vgl. B 1ff

V M lat Hipp. (bis Z. 6)

1 διὰ τοῦτο *] διὰ τούτου V M propter hoc lat. διὰ τοῦτο Hipp. 1f (ἐπι-
γενητοῦ) *] adventitiāe lat. ἐπιγενητοῦ Hipp. 2 μὲν < Hipp. | ἄρρηγ V M
2f γέγονεν, τῆς (δὲ) ἀγεννήτου Ἐννοίας ὁ θῆλυς [τοῦ Θελήματος] *] τῆς ἀγεννή-
του Ἐννοίας γέγονεν, ὁ δὲ θῆλυς τοῦ Θελήματος V M est . . , inpartae vero En-
noeae foeminiinis lat. τῆς δὲ ἀγεννήτου Ἐννοίας ὁ θῆλυς, < γέγονεν Hipp. 3 τοί-
νυν δύναμις] quoniam . . . velut virtus lat. ἐπεὶ . . . ὡσπερ δύναμις Hipp.; lies
wohl γὰρ ὡσπερ δύναμις * 4 ἐνενοεῖτο Hipp. 4f μέντοι + γε Hipp. + et lat.
| προβάλλειν Hipp. | κατ' αὐτὴν Hipp. | ἃ ἐνενοεί] ἀλλὰ ἐνενοεῖτο Hipp. 6 δ
< Hipp. | ἐνοεί M ἐνενοεῖτο Hipp. | προβάλλει Hipp. 7—9 καὶ φεῦ — θεοῦ < lat.
9—18 erweitert aus Irenaeus a. a. O. non videntur tibi hi, o dilectissime, Homericī
Jovis propter sollicitudinem non dormientis, sed curae habentis, quando poterit ho-
norare Achillem et multos perdere Graecorum, apprehensionem habuisse 9f φρο-
νημώτερος M 12 διατετελεκῶτα M 14 ἀχι||λέα, λ ausradiert V corr ἀχιλέα M
15 παρ' αὐτοῦ, οὐ auf Rasur V corr 16 τοῦ καὶ u. καλουμένου angeffickt
V corr | [τοῦ] * 17 ἐπενόησεν auf Rasur V corr 19 εἰκότος M | (τις αὐτὸν
ἐσχηκέναι) *] videntur . . . habuisse lat.

Epiphanius I.

τὴν τοςαύτην αὐτοῦ τόλμαν ἐξεμέσαντα, ἢ (τὴν) περι τοῦ τῶν ὄλων δεσπότου, ὃς ἅμα τῷ ἔννοηθῆναι καὶ ἐπιτετέλεκε τοῦθ' ὅπερ ἠθέλησεν, καὶ ἅμα τῷ θελῆσαι καὶ ἔννοεῖται τοῦθ' ὅπερ καὶ ἠθέλησεν, τότε ἔννοούμενος ὅτε θέλει καὶ τότε θέλων ὅτε ἔννοεῖται, ὄλος ἔννοια ὦν, ὄλος 5
5 θέλημα ὦν, ὄλος νοῦς, ὄλος φῶς, ὄλος ὀφθαλμός, ὄλος ἀκοή, ὄλος πηγὴ πάντων τῶν ἀγαθῶν καὶ οὐδενὸς εἶσω πάθους περιεχόμενος· θεὸς γάρ, καὶ οὐ φροντίζων καὶ ἀπορῶν ὡς ὁ Βυθὸς ἦτοι ὁ Ζεὺς, περι οὐ λέγοντα Ὅμηρον. Πτολεμαῖος περι Βυθοῦ λέγων ἐμιμήσατο.

εἰς δὲ περισσότερον ἔλεγχον τοῦ ἀπατεῶνος καθεξῆς ὑποτάξας | 6 D199-
10 παραθήσομαι τὰ ὑπ' αὐτοῦ φύσει Πτολεμαίου Φλώρα τινὶ γυναικὶ γραφέντα ἐπαγωγὰ τε καὶ δηλητήρια ῥήματα, (ἵνα μὴ τις νομίσειεν ἡμᾶς ἐξ ἀκοῆς μόνον τὸν ἀπατεῶνα ἐλέγχειν, μὴ πρότερον ἐντυχόντας τῇ παρ' αὐτοῦ (παρα)πεποιημένη διδασκαλίᾳ· πρὸς γὰρ τοῖς εἰρημένοις καὶ τὸν νόμον τοῦ θεοῦ τὸν διὰ Μωσέως βλασφημῶν οὐκ
15 ἀσχύνεται), ἃ καὶ ἔστι ταῦτα·

Πτολεμαίου πρὸς Φλώραν.

3. »Τὸν διὰ Μωσέως τεθέντα νόμον, ἀδελφὴ μου καλὴ Φλώρα, ὅτι 3, 1 μὴ πολλοὶ προκατελάβοντο, μήτε τὸν θέμενον αὐτὸν ἐγνωκότες μήτε τὰς προστάξεις αὐτοῦ ἀκριβῶς, ἡγοῦμαι καὶ σοὶ εὐσύνοπτον ἔσεσθαι μαθούσῃ

17 ff vgl. Stieren de Ptol. Valent. ad Floram epist. 1843 Hilgenfeld ZwTh 1881 S. 214 ff Harnack SBA 1902 S. 513 ff (mit textkritischen Beiträgen von Wilamowitz)

V M lat. (bis Z. 6) 1—5 Joh. Cyparissiota X 9; Migne 152, 985 B

1f quae potest ab ullo dici tanta illius audacia, quam de domino universi evomuit Joh. Cyp. 1 ἐξεμέσαντα *] ἐξεμέσας V M | (τὴν) * 2 δεσπότου] deus lat. | τῷ τὸ M | καὶ < lat. 3f τότε . . . ὅτε Dind. Öh.] τοῦτο . . . ὃ καὶ V M Joh. Cyp. tunc . . . cum lat. 4f ὄλος θέλημα ὦν < lat. 5 vor den einzelnen Gliedern + et lat. | ὄλος φῶς < lat. 6 ἰσοπαθοῦς aus εἶσω πάθους V corr ἰσοπαθοῦς M | περιεχόμενος *] περιέχεται V M 13 (παρα)πεποιημένη U] πεποιημένη V M 17 Μωσέως *, vgl. S. 452, 11. 15. 16 usw. (eine Ausnahme bildet natürlich das Citat S. 452, 21)] Μωσέως V M 18 das μὴ, das auch Harnack-Wilamowitz nach dem Vorgang der früheren Ausgaben (seit Cornarius) gestrichen haben, ist für den Sinn schlechthin unentbehrlich. Ich übersetze die Stelle »daß wahrlich (μὴ, nicht οὐ!, vgl. S. 451, 13) nicht viele das durch Mose gegebene Gesetz vorher (d. h. bisher) verstanden haben (vgl. das προαποστερήσας S. 451, 16), . . . wird wohl auch dir deutlich werden«. — Wil., der προκαταλαβέσθαι im Sinn von »sich vorher (d. h. vorschnell) ein Urteil bilden« auffaßt, möchte μὴ durch εἰκῆ ersetzen | θέμενον αὐτὸν Hilgenfeld, vgl. S. 456, 15] θεμέλιον αὐτοῦ V M 19 αὐτοῦ oben drüber V corr | ἔσεσθαι] ἔπαισθαι M

τάς διαφωνούσας γνώμας περι αὐτοῦ. οἱ μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ 2
πατρός γενομοθετήσθαι τοῦτον λέγουσιν, ἕτεροι δὲ τούτοις τὴν ἐναντίαν
ὁδὸν τραπέντες ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου φθοροποιοῦ διαβόλου τεθεῖσθαι τοῦτον
ἰσχυρίζονται, ὡς καὶ τὴν τοῦ κόσμου † προσάπτουσιν αὐτῷ δημιουργίαν, Ὡ 402
5 πατέρα καὶ ποιητὴν τοῦτον λέγοντες εἶναι τοῦδε τοῦ παντός. <πάντως 3
δὲ> διέπταισαν οὗτοι, διάδοντες ἀλλήλοις καὶ ἐκότεροι αὐτῶν διαμαρτόντες
παρὰ σφίσιν αὐτοῖς τῆς τοῦ προκειμένου ἀληθείας. οὔτε γὰρ ὑπὸ τοῦ 4
τελείου θεοῦ καὶ πατρός φαίνεται τοῦτον τεθεῖσθαι (ἐπόμενον γὰρ ἐστίν),
ἀτελεῖ τε ὄντα καὶ τοῦ ὑφ' ἐτέρου πληρωθῆναι ἐνδεῆ, ἔχοντά τε προστάξεις
10 ἀνοικείας τῆ τοῦ τοιούτου θεοῦ φύσει τε καὶ γνώμῃ· οὐτ' αὖ πάλιν | τῆ τοῦ 5 P217
ἀντικειμένου ἀδικία νόμον προσάπτειν * <τὸ> ἀδικεῖν <ἀν>αιροῦντα * τῶν τε
ἐξῆς τι μὴ συνορώντων, <κατὰ> τὰ ὑπὸ τοῦ σωτήρος εἰρημένα· οἰκία γὰρ
ἢ πόλις μερισθεῖσα ἐφ' ἑαυτὴν ὅτι μὴ δύναται στήναι· ὁ σωτὴρ ἡμῶν
ἀπεφῆνατο. ἔτι τε τὴν τοῦ κόσμου δημιουργίαν <αὐτοῦ> ἰδίαν λέγει 6
15 εἶναι τὰ τε πάντα δι' αὐτοῦ γεγονέναι καὶ | χωρὶς αὐτοῦ γεγονέναι οὐδὲν D200
ὁ ἀπόστολος, προαποστερήσας τὴν τῶν ψευδηγορούντων ἀνυπόστατον σοφίαν,
καὶ οὐ φθοροποιοῦ θεοῦ, ἀλλὰ δικαίου καὶ μισοπονήρου· ἀπρονοήτων δὲ
ἐστὶν ἀνθρώπων <τοῦτο>, τῆς προνοίας τοῦ δημιουργοῦ μὴ αἰτίαν λαμβανο-
μένων καὶ μὴ μόνον τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ σώματος
20 πεπηρωμένων.

12 Matth. 12, 25 — 14 Joh. 1. 11. 3; vgl. die Auslegung der Stelle bei
Herakleon Origenes in Joh. tom. II § 100ff; S. 70, 3ff Preuschen (anders verwertet
sie der Valentinianer bei Irenaeus adv. haer. I 8, 5; I 77f Harvey)

V M

2 τοῦτον Ὡh.] τούτοις VM 5f τοῦδε τοῦ παντός. <πάντως δὲ> *, vgl.
S. 456, 19] τοῦτο δὲ τοῦ παντός VM 6 διαμαρτόντες aus ἀμαρτώντες Vcorr
8 ἐπόμενον Pet.] ἐπόμενος VM 9 σφετέρου aus ὑφ' ἐτέρου hergestellt Vcorr
σφετέρου M 11 *] προσήκει *, χρῆ Pet. | <τὸ> ἀδικεῖν <ἀν>αιροῦντα *, ἀδικίαν
<ἀν>αιροῦντα Wil.] ἀδικεῖν αἰροῦντος VM 11f * τῶν — συνορώντων] er-
gänze etwa <τοῦτο γὰρ εἶη τῶν ἀσυνέτων> * u. übersetze das Nächste: u. solcher,
die keine logische Folge zu erkennen vermögen vgl. Z. 17f; Wil. schließt das Glied an
ἀδικίαν ἀναιροῦντα an u. schreibt τῶν τὸ ἐξῆς τε μὴ συνορώντων | <κατὰ> *; Wil.
schreibt <μήτε> u. verbindet das Glied mit συνορώντων 14 τε Wil.] γε VM
| <αὐτοῦ> ἰδίαν *, αὐτοῦ sc. τοῦ σωτήρος bildet den Gegensatz zu φθοροποιῦ
θεοῦ Z. 18] θεῖαν statt ἰδίαν Harnack 15 τὰ τε Pet.] ἅτε VM | γεγονέναι²
Grabe] γέγονεν VM 18 <τοῦτο> *, sc. der Glaube, daß die Welt von einem
φθοροποιῶς θεὸς herrühre | μὴ αἰτίαν] μάτην Harnack μνωπία Hilgenfeld; aber
αἰτίαν λαμβάνεσθαι τινος hat den Sinn von »Kenntnis nehmen«

- οὗτοι μὲν οὖν ὡς διημαρτήκασι τῆς ἀληθείας δηλὸν σοί ἐστιν ἐκ τῶν 7
 εἰρημένων. πεπόνθασι δὲ τοῦτο ἰδίως ἐκότεροι αὐτῶν, οἱ μὲν διὰ τὸ
 ἀγνοεῖν τὸν τῆς δικαιοσύνης θεόν, οἱ δὲ διὰ τὸ ἀγνοεῖν τὸν τῶν ὄλων
 πατέρα, ὃν μόνος ἐλθὼν ὁ μόνος εἰδὼς ἐφάνέρωσε. περιλείπεται δὲ ἡμῖν 8
 5 ἀξιωθείσι γε τῆς ἀμφοτέρων τούτων (γνώσεως) ἐκφηναί σοι καὶ ἀκρι-
 βῶσαι αὐτὸν τε τὸν νόμον, ποταπὸς τις εἴη, καὶ τὸν ὕφ' οὗ τέθειται, τὸν
 νομοθέτην, (τῶν) ῥηθησομένων ἡμῖν τὰς ἀποδείξεις ἐκ τῶν τοῦ σωτήρος
 ἡμῶν λόγων παριστῶντες, δι' ὧν μόνον ἔστιν ἀπταιστως ἐπὶ τὴν κατάληψιν
 τῶν ὄντων ὁδηγεῖσθαι.
- 10 4. Πρῶτον οὖν μαθητέον ὅτι ὁ σύμπαξ ἐκεῖνος νόμος ὁ ἐμπεριεχό- 4, 1
 μενος τῇ Μωσέως πεντατεύχῳ οὐ πρὸς ἐνός τινος νενομοθέτηται, λέγω δὴ
 οὐχ ὑπὸ μόνου θεοῦ, ἀλλ' εἰσὶ τινες αὐτοῦ προστάξεις καὶ ὑπ' ἀνθρώπων
 τεθεισαι. καὶ τριχῇ τοῦτον διαιρεῖσθαι οἱ τοῦ σωτήρος λόγοι διδάσκουσιν
 ἡμᾶς. εἷς τε γὰρ αὐτὸν τὸν θεὸν καὶ τὴν τούτου νομοθεσίαν διαιρεῖται, 2 Ὁ 404
 15 (διαιρεῖται) δὲ καὶ εἰς τὸν Μωσέα (οὐ καθὰ δι' αὐτοῦ νομοθετεῖ ὁ θεός,
 ἀλλὰ καθὰ ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐννοίας ὁρμώμενος καὶ ὁ Μωσῆς ἐνομοθέτησέ
 τινά) καὶ εἰς τοὺς πρεσβυτέρους τοῦ λαοῦ διαιρεῖται, (οἱ) καὶ αὐτοὶ
 εὐρίσκονται ἐντολάς τινὰς ἐνθέντες ἰδίας. πῶς οὖν τοῦτο οὕτως ἔχον 3
 20 ἐκ τῶν τοῦ σωτήρος δείκνυται λόγων, μάθοις δ' ἄν ἤδη. διαλεγόμενός 4
 20 που ὁ σωτὴρ πρὸς τοὺς περὶ τοῦ ἀποστασίου συζητοῦντας αὐτῶν, ὃ δὴ
 ἀποστάσιον ἐξεῖναι νενομοθέτητο, ἔφη αὐτοῖς ὅτι »Μωσῆς πρὸς τὴν D201
 σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν τὸ ἀπολύειν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ. ἀπ' ἀρχῆς
 γὰρ οὐ γέγονεν οὕτως. | θεὸς γὰρ, φησί, συνέζευξε ταύτην τὴν συζυγίαν, P218
 καὶ ὁ συνέζευξεν ὁ κύριος, ἄνθρωπος, ἔφη, μὴ χωρίζετω. ἐνταῦθα ἕτερον 5
 25 μὲν (τὸν) τοῦ θεοῦ δείκνυσι νόμον, τὸν κωλύοντα χωρίζεσθαι γυναῖκα ἀπὸ
 ἀνδρός αὐτῆς, ἕτερον δὲ τὸν τοῦ Μωσέως, τὸν διὰ τὴν σκληροκαρδίαν ἐπι-
 τρέποντα χωρίζεσθαι τοῦτο τὸ ζεῦγος. καὶ δὴ κατὰ τοῦτο ἐναντία τῷ 6
 θεῷ νομοθετεῖ ὁ Μωσῆς· ἐναντίον γὰρ ἔστι τῷ μὴ * διαζευγνύναι. ἔδ' ἄν

4 vgl. Matth. 11, 27 (Joh. 1, 18) — 21 Matth. 19, 8. 6

V M

2 ἐκότεροι Harnack] ἐκότερος VM 5 γε Dind.] τε VM | (γνώσεως)
 Corn. Pet.; zu ἀμφοτέρων τούτων ist selbstverständlich θεῶν zu ergänzen |
 ἐκνηφῆναι, νη durchgestrichen V corr 7 (τῶν) Dind. 8 παριστῶντες] Änderung
 in παριστῶντας nicht nötig | μόνων Hilgenfeld | κατάληψιν, μ ausradiert V corr
 12 αὐτοῦ Dind. Öh.] αὐτῶν VM 14 τὸν < M 15 (διαιρεῖται) Öh. | καθὰ καθ'
 αὐτὸ V 17 (οἱ) Cornarius | αὐτοὶ *] πρῶτοι VM 20 συζητοῦντας, ν weg-
 radiert V 23 συζυγίαν, ν ausradiert V 25 (τὸν) Klostern. 26 Μωσέως
 VM 28 * (χωρίζειν, τὸ) Jül. (τὸ διαζευγνύναι) τῷ μὴ διαζευγνύναι Hilgenfeld

μέντοι καὶ τὴν τοῦ Μωσέως γνώμην, καθ' ἣν τοῦτο ἐνομοθέτησεν, ἐξετάσωμεν, εὐρεθήσεται τοῦτο οὐ κατὰ προαίρεσιν ποιήσας τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ κατὰ ἀνάγκην διὰ τὴν τῶν νενομοθετημένων ἀσθενειαν. ἐπεὶ γὰρ τὴν 7 τοῦ θεοῦ γνώμην φυλάττειν οὐκ ἠδύναντο οὗτοι, ἐν τῷ μὴ ἐξεῖναι αὐτοῖς 5 ἐκβάλλειν τὰς γυναῖκας αὐτῶν, αἷς τινὲς αὐτῶν ἀηδῶς συνώκουν καὶ ἐκινδύνεον ἐκ τούτου ἐκτρέπεσθαι πλέον εἰς ἀδικίαν καὶ ἐκ ταύτης εἰς ἀπώλειαν, τὸ ἀηδὲς τοῦτο βουλόμενος ἐκκόψαι αὐτῶν ὁ Μωσῆς, δι' οὗ καὶ 8 ἀπόλλεσθαι ἐκινδύνεον, δεύτερόν τινα, ὡς κατὰ περίστασιν ἤττον κακὸν ἀντὶ μείζονος ἀντικαταλλασσόμενος, τὸν τοῦ ἀποστασίου νόμον ἀφ' ἑαυτοῦ 10 ἐνομοθέτησεν αὐτοῖς, ἵνα, ἐὰν ἐκείνον μὴ δύνωνται φυλάσσειν, κἄν τοῦτόν 9 γε φυλάξωσι καὶ μὴ εἰς ἀδικίας καὶ κακίας ἐκτραπῶσι, δι' ὧν ἀπώλεια αὐτοῖς ἐμελλεν τελειοτάτη ἐπακολουθήσειν. αὕτη μὲν ἡ τούτου γνώμη, 10 καθ' ἣν ἀντινομοθετῶν εὐρίσκεται τῷ θεῷ· πλὴν ὅτι γε Μωσέως αὐτοῦ δείκνυται ἐνταῦθα ἕτερος ὢν παρὰ τὸν τοῦ θεοῦ νόμον, ἀναμφισβήτητόν 15 ἔστι, κἄν δι' ἐνὸς τανῶν ὦμεν δεδειχότες.

ὅτι δὲ καὶ τῶν πρεσβυτέρων εἰσὶν τινες συμπεπλεγμένοι παραδόσεις 11 ἐν τῷ νόμῳ, δηλοῖ καὶ τοῦτο ὁ σωτήρ. »ὁ γὰρ θεός« φησὶν »εἶπεν, τίμα τὸν πατέρα | σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται. ὑμεῖς δέ, 12 D202 φησὶν, εἰρήκατε, τοῖς πρεσβυτέροις λέγων· δῶρον τῷ θεῷ ὃ ἐὰν ὠφελήθῃς 20 ἐξ ἑμοῦ, καὶ ἠκυρώσατε τὸν νόμον τοῦ θεοῦ, διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν Ὁ406 τῶν πρεσβυτέρων. τοῦτο δὲ Ἡσαΐας ἐξεφώνησεν εἰπών· ὁ λαὸς οὗτος 13 τοῖς χεῖλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἑμοῦ. μάτην δὲ σέβονται με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων«. σαφῶς 14 οὖν ἐκ τούτων εἰς τρία διαιρούμενος ὁ σύμπας ἐκείνος δείκνυται νόμος· 25 Μωσέως τε γὰρ αὐτοῦ καὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ αὐτοῦ τοῦ θεοῦ εὐρομένον νομοθεσίαν ἐν αὐτῷ. | αὕτη μὲν οὖν ἡ διαίρεσις τοῦ σύμπαντος ἐκείνου P219 νόμου ὧδε ἡμῖν διαιρεθεῖσα τὸ ἐν αὐτῷ ἀληθὲς ἀναπέφαγκεν.

5. Πάλιν δὲ δὴ τὸ ἐν μέρος, ὃ αὐτοῦ τοῦ θεοῦ νόμος, διαιρεῖται εἰς 5, 1 τρία τινά· εἷς τε τὴν καθαρὰν νομοθεσίαν τὴν ἀσύμπλοκον τῷ κακῷ, ὅς 30 καὶ κυρίως νόμος λέγεται, ὃν οὐκ ἤλθε καταλύσαι ὁ σωτήρ ἀλλὰ πληρῶσαι

17 ff Matth. 15, 4—9 — 30 vg]. Matth. 5, 17

V M

1 Μωσέως VM 2 εὐρεθήσεται aus εὐρεθήσεσθαι V corr 3 κατὰ ἀνάγκην aus ἀνάγκη V corr 5 αἷς τινὲς Pet.] αἵτινες VM 8 ἀπόλλεσθαι ist wohl nicht zu ändern 9 τὸν aus τῶν V corr 10 τοῦτον, v oben drüber V corr 14 ὢν + <νόμος>? Harnack; wohl nicht nötig 18 ἡμεῖς V 20 παράδοσιν, o aus ω V corr παράδοσιν M 21 οὗτο||ς, o aus ω V corr 25 Μωσέως VM

(οὐ γὰρ ἦν ἀλλότριος αὐτοῦ ὃν ἐπλήρωσέν, <ἔδει δὲ πληρώσεως>· οὐ γὰρ εἶχεν τὸ τέλειον) καὶ εἰς τὸν συμπεπλεγμένον τῷ χείροσι καὶ τῇ ἀδικίᾳ, ὃν ἀνεῖλεν ὁ σωτὴρ ἀνοίκειον ὄντα τῇ ἑαυτοῦ φύσει· διαιρεῖται δὲ καὶ εἰς 2 τὸ τυπικὸν καὶ συμβολικὸν τὸ κατ' εἰκόνα τῶν πνευματικῶν καὶ διαφε- 5 ρόντων νομοθετηθέν· ὁ μετέθηκεν ὁ σωτὴρ ἀπὸ αἰσθητοῦ καὶ φαινομένου ἐπὶ τὸ πνευματικὸν καὶ ἀόρατον.

καὶ ἔστι μὲν ὁ τοῦ θεοῦ νόμος, ὁ καθαρὸς καὶ ἀσύμπλοκος τῷ 3 χείροσι, αὐτὴ ἡ δεκάλογος, οἱ δέκα λόγοι ἐκεῖνοι οἱ ἐν ταῖς· δυσὶ πλαξὶ δεδιδασμένοι, εἰς τε ἀναίρεσιν τῶν ἀφεκτέων καὶ εἰς πρόσταξιν τῶν ποιη- 10 τέων, οἳ καίπερ καθαρὰν ἔχοντες τὴν νομοθεσίαν, μὴ ἔχοντες δὲ τὸ τέλειον, ἐδέοντο τῆς παρὰ τοῦ σωτῆρος πληρώσεως.

ὁ δὲ [ἔστι] συμπεπλεγμένος τῇ ἀδικίᾳ, οὗτος ὁ κατὰ τὴν ἄμυναν καὶ 4 ἀνταπόδοσιν τῶν προαδικησάντων κείμενος, ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα | ἀντὶ ὀδόντος ἐκκόπτεσθαι κελεύων καὶ φόνον ἀντὶ φόνου ἀμύνασθαι· D203 15 οὐδὲν γὰρ ἤττον καὶ ὁ δεύτερος ἀδικῶν ἀδικεῖ, τῇ τάξει μόνον διαλλάσσω τὸ αὐτὸ ἐργαζόμενος ἔργον. τοῦτο δὲ τὸ πρόσταγμα δίκαιον μὲν ἄλλως 5 καὶ ἦν καὶ ἔστι, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν νομοθετηθέντων ἐν παρεκβάσει τοῦ καθαρῶς νόμου τεθέν, ἀνοίκειον δὲ τῇ τοῦ πατρὸς τῶν ὄλων φύσει τε καὶ ἀγαθότητι. ἴσως δὲ τοῦτο κατάλληλον, ἐπάναγκες δὲ μᾶλλον· ὁ 6 20 γὰρ καὶ τὸν ἕνα φόνον οὐ βουλόμενος ἐσεσθαι ἐν τῷ λέγειν »οὐ φονεύσεις«, προστάξας τὸν φονέα ἀντιφονεύεσθαι, δεύτερον νόμον νομοθετῶν καὶ δυοὶ φόνοις βραβεύων ὁ τὸν ἕνα ἀπαγορεύσας ἔλαθεν ἑαυτὸν ὑπ' ἀνάγκης κλαπεῖς. διὸ δὴ ὁ ἀπ' ἐκεῖνου παραγενόμενος υἱὸς τοῦτο τὸ μέρος τοῦ 7 νόμου ἀνήρηκεν, ὁμολογήσας καὶ αὐτὸ εἶναι τοῦ θεοῦ, (ὥσπερ) ἐν τε 25 τοῖς ἄλλοις | † καταριθμεῖται τῇ παλαιᾷ αἰρέσει καὶ ἐν οἷς ἔφη »ὁ θεὸς Ὁ 408 εἰπῶν· ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θανάτω τελευτάτω«.

13 vgl. Matth. 5, 38 Lev. 24, 20 — 20 Exod. 20, 13 — 25 Matth. 15, 4

V M

1 <ἔδει δὲ πληρώσεως> *, vgl. Z. 11 2 τὸν] τὸ V | συμπεπλεγμένον, ε oben drüber V corr | χείροσι//νι, ο aus ω V corr 2f τῇ ἀδικίᾳ ὃν Pet.] τὴν ἀδικίαν ἦν VM 4 πνευματικῶν καὶ Pet., vgl. S. 455, 1] κατ' εἰκόνα (wiederholt) VM 5 νομοθετηθέν, θέν auf Rasur V corr | ὁ hineingefickt V corr 9 ἀφεκτέων Corn.] ἀφθέγκτων VM 12 [ἔστι] * 18 τῇ] τῆς M 19 τοῦτο] τοῦτφ? Harnack; aber der Sinn ist, daß dieses (sc. Gebot: Blut um Blut) vielleicht zweckmäßig, aber doch nur aus einer Notlage zu begreifen ist 24 αὐτὸ vermutungsweise Harnack] αὐτὸς VM; die Erläuterung bringt Z. 25f: indem Jesus das (gleichfalls eine Todesstrafe ankündigende) alttestamentliche Wort mit der Formel ὁ θεὸς εἰπῶν einführt, bekennt er, daß auch dieser Teil des Gesetzes von Gott herrührt | <ὥσπερ> * 25 † καταριθμεῖται] lies wohl συγκατατέθειται *

τὸ δέ ἐστι μέρος αὐτοῦ τυπιζόν, τὸ κατ' εἰκόνα τῶν πνευματικῶν 8 P220
καὶ διαφερόντων κείμενον, τὰ ἐν προσφοραῖς λέγω καὶ περιτομῇ καὶ
σαββάτῳ καὶ νηστείᾳ καὶ πάσχα καὶ ἄζυμοις καὶ τοῖς τοιοῦτοις νομοθετη-
θέντα. πάντα γὰρ ταῦτα, εἰκόνες καὶ σύμβολα ὄντα, τῆς ἀληθείας 9
5 φανερωθείσης μετετέθη· κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον καὶ <τὸ> σωματικῶς ἐκτε-
λεῖσθαι ἀνηρέθη, κατὰ δὲ τὸ πνευματικὸν ἀνελήφθη, τῶν μὲν ὀνομάτων τῶν
αὐτῶν μενόντων, ἐνηλλαγμένων δὲ τῶν πραγμάτων. καὶ γὰρ προσφοράς 10
προσφέρειν προσέταξεν ἡμῖν ὁ σωτῆρ, ἀλλ' οὐχὶ τὰς δι' ἀλόγων ζῶων ἢ
τούτων τῶν θυσιῶν, ἀλλὰ διὰ πνευματικῶν αἰῶν καὶ δοξῶν καὶ
10 εὐχαριστίας καὶ διὰ τῆς εἰς τοὺς πλησίον κοινωνίας καὶ εὐποιίας. καὶ 11
περιτομὴν περιτετησθαι ἡμᾶς βούλεται, ἀλλ' οὐχὶ τῆς ἀκροβυστίας τῆς
σωματικῆς, ἀλλὰ καρδίας τῆς πνευματικῆς. καὶ τὸ σάββατον <δὲ> φυλάσσειν· | 12 D204
ἀργεῖν γὰρ θέλει ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἔργων τῶν πονηρῶν. καὶ νηστεύειν δέ· 13
ἀλλὰ οὐχὶ τὴν σωματικὴν βούλεται νηστείαν ἡμᾶς νηστεύειν, ἀλλὰ τὴν
15 πνευματικὴν, ἐν ᾗ ἐστὶ ἀποχὴ πάντων τῶν φαύλων. φυλάσσειται μέντοι
γε καὶ παρὰ τοῖς ἡμετέροις ἢ κατὰ τὸ φαινόμενον νηστεία, ἐπεὶ καὶ ψυχῇ
τι συμβάλλεσθαι δύναται αὕτη μετὰ λόγου γινομένη, ὅποτε μὴδὲ διὰ τὴν
πρὸς τινὰς μίμησιν γίνεται μῆτε διὰ τὸ ἔθος μῆτε διὰ τὴν ἡμέραν, ὡς
ὠρισμένης <εἰς> τοῦτο ἡμέρας. ἅμα δὲ καὶ εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀληθινῆς 14
20 νηστείας, ἵνα οἱ μηδέπω ἐκείνην δυνάμενοι νηστεύειν ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ
φαινόμενον νηστείας ἔχουσι τὴν ἀνάμνησιν αὐτῆς. καὶ τὸ πάσχα δὲ ὁμοίως 15
καὶ τὰ ἄζυμα, ὅτι εἰκόνες ἦσαν, δηλοῖ καὶ Παῦλος ὁ ἀπόστολος ὅτι δὲ
πάσχα ἡμῶν, λέγων, ἐτέθη Χριστός, καὶ ἵνα ᾗτε, φησὶν, ἄζυμοι, μὴ
μετέχοντες ζύμης (ζύμην δὲ νῦν τὴν κακίαν λέγει), ἀλλ' ᾗτε νέον φύραμα·
25 6. Οὕτως γοῦν καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ θεοῦ εἶναι νόμος ὁμολογούμενος εἰς 6, 1
τρία διαιρεῖται, εἷς τε τὸ πληρούμενον ἀπὸ τοῦ σωτῆρος (τὸ γὰρ οὐ
φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐκ ἐπιорκήσεις· ἐν τῷ μὴδ' ὀργισθῆναι μὴδὲ
ἐπιθυμῆσαι μὴδὲ ὀμδοσαι περιεἴληπται)· διαιρεῖται δὲ καὶ εἰς τὸ ἀναιρού- 2
μενον τελείως. τὸ γὰρ ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος·
30 συμπεπλεγμένον τῇ ἀδικίᾳ καὶ αὐτὸ ἔργον τῆς ἀδικίας ἔχον, ἀνηρέθη ὑπὸ
τοῦ σωτῆρος διὰ τῶν ἐναντίων. τὰ δὲ ἐναντία ἀλλήλων ἐστὶν ἀναιρετικά· | 3 P221
ἔγὼ γὰρ λέγω ὑμῖν μὴ ἀντιστήναι ὄλωσ τῷ πονηρῷ, ἀλλὰ ἐάν τις σε ὀ410

22 I Kor. 5, 7 — 26 Matth. 5, 21ff — 29 Matth. 5, 38 — 32 Matth. 5, 39

V M

2 διαφερόντων Pet.] διαφερόντως V M | τὰ] τὸ M 5 <τὸ> * 6 ἀνε-
λή//φθη, μ getilgt V corr 12 <δὲ> * 14 σωματικὴν + νηστείαν (also das
Wort zweimal) M 19 <εἰς> Pet. 24 vor ζύμης + τῆς M | δὲ Dind. Öh.]
τε V M 25 οὕτως Grabe] οὕτος V M 26 τε hineingeflickt V corr

ἐπίση, στρέφον αὐτῶ και τὴν ἄλλην σιαγὼνα«. διαίρεται δὲ και εἰς 4
τὸ μετατεθὲν και ἐναλλαγὲν ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ ἐπὶ τὸ πνευματικόν, τὸ
συμβολικὸν τοῦτο <τὸ> κατ' εἰκόνα τῶν διαφερόντων νενομοθετημένον. αἱ 5
γὰρ εἰκόνας και τὰ σύμβολα παραστατικά ὄντα ἐτέρων πραγμάτων καλῶς | D205
5 ἐγίνοντο μέχρι μὴ παρῆν ἢ ἀλήθεια· παρουσίας δὲ τῆς ἀληθείας τὰ τῆς
ἀληθείας δεῖ ποιεῖν, οὐ τὰ τῆς εἰκόνας. ταῦτα δὲ και οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ 6
και ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐδειξε, τὸ μὲν τῶν εἰκόνων, ὡς ἦδη εἵπομεν, διὰ
τοῦ πάσχα και τῶν ἀζύμων δείξας δι' ἡμᾶς, τὸ δὲ τοῦ συμπελεγμένου
νόμου τῆ ἀδικία, εἰπὼν «τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι κατηγορησθαι»,
10 τὸ δὲ τοῦ ἀσυμπλόκου τῷ χεῖρονι, «ὁ μὲν νόμος» εἰπὼν «ἄγιος, και ἡ
ἐντολὴ ἅγια και δικαία και ἀγαθὴ».

7. Ὡς μὲν οὖν συντόμως ἔστιν εἰπεῖν, αὐτάρκως οἶμαι σοι δεδειχθαι 7, 1
και τὴν ἐξ ἀνθρώπων παρεισδύσασαν νομοθεσίαν και αὐτὸν τὸν τοῦ θεοῦ
νόμον τριχῆ διαιρούμενον. περιλείπεται δὲ ἡμῖν τίς ποτὲ ἔστιν οὗτος ὁ 2
15 θεὸς ὁ τὸν νόμον θέμενος. ἀλλὰ και τοῦτο ἡγοῦμαι σοι δεδειχθαι ἐπὶ
τῶν προειρημένων, εἰ ἐπιμελῶς ἀκήκοας. εἰ γὰρ μήτε ὑπ' αὐτοῦ τοῦ 3
τελείου θεοῦ τέθειται οὗτος, ὡς ἐδιδάξαμεν, μήτε μὴν ὑπὸ τοῦ διαβόλου,
ὁ μὴδὲ θεμιτόν ἔστιν εἰπεῖν, ἕτερός τίς ἔστι παρὰ τούτους οὗτος ὁ θέμενος
τὸν νόμον. οὗτος δὲ δημιουργὸς και ποιητὴς τοῦδε τοῦ παντός ἔστι 4
20 κόσμου και τῶν ἐν αὐτῷ· ἕτερος ὢν παρὰ τὰς τούτων οὐσίας μέσος <τε>
τούτων καθεστῶς, ἐνδίκως και τὸ τῆς μεσότητος ὄνομα ἀποφέρειτο ἄν.
και εἰ ὁ τέλειος θεὸς ἀγαθὸς ἔστι κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, ὡσπερ και 5
ἔστιν (ἕνα γὰρ μόνον εἶναι ἀγαθὸν θεὸν τὸν ἑαυτοῦ πατέρα ὁ σωτὴρ
ἡμῶν ἀπεφήνατο, ὃν αὐτὸς ἐφανέρωσεν), ἔστι δὲ και ὁ τῆς τοῦ ἀντικει-
25 μένου φύσεως κακὸς τε και πονηρὸς ἐν ἀδικία χαρακτηριζόμενος, τούτων
δὲ οὖν μέσος καθεστῶς και μήτε ἀγαθὸς ὢν μήτε μὴν κακὸς μήτε ἀδικος,
ἰδίως γε λεχθεὶς ἄν δίκαιος, τῆς κατ' αὐτὸν δικαιοσύνης ὢν βραβευτῆς.
και ἔσται μὲν καταδεέστερος τοῦ τελείου θεοῦ και τῆς ἐκείνου δικαιοσύνης 6
ἐλάττων οὗτος ὁ θεός, ἅτε δὴ και γεννητὸς ὢν και οὐκ ἀγέννητος | (εἰς D206

9 Ephes. 2, 15 — 10 Röm. 7, 12 — 23 vgl. Matth. 19, 17

V M

1 σιαγῶρα M | διαίρεται *] ἀλληγορεῖται VM 3 <τὸ> Harnack 5 ἡ
angeflickt V corr 6 δεῖ aus δὴ V corr 7 τὸ μὲν Oporinus] τὸν μὲν VM | εἰ-
πο//μεν, ο aus ω V corr 10 ἡ hineingeflickt V corr 13 παρεισδύσαν V
14 ἡμῖν + <δείξαι>? * + <τὸ> Jül. | ποτὲ ἔστιν nachgetragen V corr | οὐτο//ς,
ο aus ω V corr 20 <τε> * 25 φύσεως] δυνάμεως, aber am Rande dafür
φύσεως V corr 26 δὲ] δὴ Hilgenfeld 27 γε *] τε VM

γάρ ἐστιν ἀγέννητος ὁ πατήρ, | ἐξ οὗ τὰ πάντα, ἰδίως τῶν πάντων ἡρτη- P222
 μένων ἀπ' αὐτοῦ), μείζων δὲ καὶ κυριώτερος τοῦ ἀντικειμένου γενήσεται
 καὶ ἐτέρας οὐσίας τε καὶ φύσεως πεφυκῶς παρὰ τὴν ἑκατέρων τούτων
 οὐσίαν. τοῦ μὲν γὰρ ἀντικειμένου ἐστὶν ἡ οὐσία φθορά τε καὶ σκότος 7
 5 (ὕλικός γάρ οὗτος καὶ πολυσχιδής), τοῦ δὲ πατρὸς τῶν ὄλων τοῦ ἀγεννήτου
 ἡ οὐσία ἐστὶν ἀφθαρσία τε καὶ φῶς αὐτοῦν, ἀπλοῦν τε καὶ | μονοειδές· Ὁ412
 ἡ δὲ τούτου οὐσία διττὴν μὲν τινα δύναμιν προήγαγεν, αὐτὸς δὲ τοῦ
 κρείττονός ἐστιν εἰκῶν. μηδὲ σε τανῦν τοῦτο θορυβεῖτω, θέλουσαν 8
 μαθεῖν πῶς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς τῶν ὄλων, (ἀπλῆς) οὐσης τε καὶ ὁμολογου-
 10 μένης ἡμῖν καὶ πεπιστευμένης, τῆς ἀγεννήτου καὶ ἀφθάρτου καὶ ἀγαθῆς,
 συνέστησαν καὶ αὐταὶ αἱ φύσεις, ἥ τε τῆς φθορᾶς καὶ (ἡ) τῆς μεσότητος,
 ἀνομοούσιοι αὐταὶ καθεστῶσαι, τοῦ ἀγαθοῦ φύσιν ἔχοντος τὰ ὅμοια ἑαυτῶ
 καὶ ὁμοούσια γενῶν τε καὶ προφέρειν. μαθήσῃ γάρ, θεοῦ διδόντος, ἐξῆς 9
 15 δόσεως, ἣν ἐκ διαδοχῆς καὶ ἡμεῖς παρειλήφαμεν μετὰ καὶ τοῦ κανονίσει
 πάντας τοὺς λόγους τῆ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίᾳ.
 ταῦτά σοι, ὦ ἀδελφὴ μου Φλώρα, δι' ὀλίγων εἰρημένα οὐκ ἠτόνησα 10
 καὶ τὸ τῆς συντομίας προέγραψα ἅμα τε τὸ προκείμενον ἀποχρώντως
 ἐξέφηνα, ἃ καὶ εἰς τὰ ἐξῆς τὰ μέγιστα σοι συμβαλεῖται, ἐάν γε ὡς καλῆ
 20 γῆ καὶ ἀγαθῆ γονίμων σπερμάτων τυχοῦσα τὸν δι' αὐτῶν καρπὸν ἀνα-
 δεῖξῃς.

Πτολεμαίου πρὸς Φλώραν ἐπιλήρωθη.

8. *Τίς δὲ τούτων τῶν ῥημάτων καὶ τῆς τοῦ γόητος τούτου καὶ 8, 1*
[τῆς] τῶν σὺν αὐτῶ ἀνέξεται φρενοβλαβείας, Πτολεμαίου δὲ φημι καὶ

1 vgl. I Kor. 8, 6 — 19f vgl. Matth. 13, 8f

V M

1 ἀγέννητος am Rande nachgetragen V^{corr} 3 πεφυκῶς + (ἐδρεθήσεται)? *
 5 πολυσχῆς M 7 hinter προήγαγεν vermuten Stieren u. Harnack eine Lücke, Stieren
 ergänzt (τόν τε διάβολον καὶ τὸν δημιουργόν); aber τούτου muß sich, wie sowohl
 das Vorhergehende, als auch das folgende αὐτὸς schlechthin fordert, auf den δη-
 μουργός beziehen. Die διττὴ δύναμις, die er hervorbringt, ist die zwischen Licht
 u. Finsternis geteilte d. h. die μεσότης; vgl. S. 456, 21 u. 457, 11 8 τοῦτο am
 Rande nachgetragen V^{corr} 9 (ἀπλῆς) *, vgl. Z. 6] μιᾶς Harnack 10 τῆς
 Pet.] τοῦ VM 11 (ἡ) Dind. 14 τούτων Stieren] τούτου VM 17 ἠτόνησα]
 ἐφθόνησα Pet. (Verschlechterung) 18 τε *] μὲν VM | ἀποχρόντως M
 20 τὸν] τῶν M 24 [τῆς] * | φρενοβλαβείας aus φραινοβλαβείας V^{corr} φρενο-
 βλαβείας M | δέ *] τε VM

τῶν ἀμφ' αὐτόν, εἰς | τοσοῦτον κυκλώντων καὶ κατνόντων πλά- D207
 σματα; οὔτε γὰρ τῶν παλαιῶν τραγωδοποιῶν τις οὔτε οἱ καθ' ἑξῆς 2
 μιμητοὶ τὸν τρόπον, οἱ περὶ Φιλιστίωνα λέγω καὶ Διογένη τὸν τὰ
 ἄπιστα γράψαντα ἢ οἱ ἄλλοι πάντες οἱ τοὺς μύθους ἀναγεγραφότες
 5 καὶ ῥαψωδῆσαντες, τοσοῦτον ψεῦδος ἠδυνήθησαν ἐκτυπῶσαι, ὡς 3
 οὔτοι | τολμηρῶς φερόμενοι κατὰ τῆς ἑαυτῶν ζωῆς δευρὰ ἑαυτοῖς P223
 κατεσκεύασαν καὶ τὸν νοῦν τῶν παιδομένων αὐτοῖς ἀνθρώπων εἰς
 μωρὰς ζητήσεις περιέβαλον καὶ γενεαλογίας ἀπεράντους, αὐτοὶ τὰ ἐν 4
 χερσὶ μὴ ἐπιστάμενοι καὶ τὰ ἐπουράνια ἐπαγγελλόμενοι μέτροις τισὶν
 10 ὀροθετεῖν καὶ τινων μαιωτικῶν μητρῶν ὡς ἐπουρανίων, τῶν οὐκ
 οὐσῶν ὡς ὑπαρχουσῶν ἐπιστήμας ἀναδεχόμενοι. ἀκούσας δὲ τις 5
 παρὰ τούτων, εἰ μὲν τῶν ἀφρονεστάτων εἴη, τῷ ψεύδει νομίζων τι
 παρ' αὐτοῖς μετάρσιον ἐγνωκέναι ῥαδίως ὑπαχθήσεται (ὅτι πᾶν
 ὄρνεον κατὰ γένος συνάγεται, καὶ τῷ ὁμοίῳ κὼλληθήσεται ἀνήρ,
 15 φησὶν ἢ γραφή)· εἰ δὲ τις περιτύχοι αὐτοῖς τῶν συνετῶν καὶ τὸν 6
 εὐλογον λογισμὸν κεκτημένων, καταγέλασει μὲν τῆς | τοσαύτης ληρω- Ö414
 δίας, ἀπ' αὐτῆς δὲ τῆς ὑποθέσεως τῶν παρ' αὐτοῖς λεγομένων τὴν
 ἀνατροπὴν εἴσεται. ἐλέγχονται γὰρ οὔτοι παντάπασι, καθ' ἑαυτῶν
 ὀπλιζόμενοι τὰ ψεύδη τῆς αὐτῶν ματαιοπονίας.
 20 πόθεν γὰρ ὑμῖν, ὧ οὔτοι Πτολεμαῖοι τε καὶ Πτολεμαῖαι, τοῦ 7
 Βυθοῦ τὰ μέτρα καὶ αἱ μαιώσεις τῶν τοκετῶν καὶ γεννητικῶν ὑπο-
 θέσεων ἢ γνώσεις; ὡς γὰρ παρόντες καὶ τῶν ἐπουρανίων τὰς 8
 φύσεις θεασάμενοι καὶ ὡς αὐτοῦ προόντες τοῦ παρ' ὑμῖν Βυθοῦ
 καλουμένου, ἐπαγγέλλεσθε τὴν εἰδησιὴν ἡμῖν ὑποδεικνύναι, οὐδενὸς 9
 25 πάποτε τῶν προφητῶν τοῦτο εἰρηκότος, οὐκ αὐτοῦ Μουσέως οὐ
 τῶν πρὸ αὐτοῦ οὐ τῶν μετ' αὐτόν οὐ τῶν εὐαγγελιστῶν οὐ τῶν
 ἀποστόλων, εἰ μὴ ἄρα τὰ ἐθνόμυθα ποιήματα εἴποις τῶν περὶ
 Ὀρφέα | τε καὶ Ἡσίοδον καὶ Ἰκέσιον καὶ Στησίχορον, παρ' οἷς αἱ τῶν D208
 ἀνθρώπων γενεαὶ μετεποιήθησαν εἰς θεῶν ἐπωνυμίας καὶ τὰ ἐν
 30 ἀνθρώποις τετελεσμένα ποιητικῶς ἐδραματουργήθη. κάκεινοι γὰρ 10

8 vgl. I Tim. 1, 4 — 13 Sir. 13, 16 — 27 vgl. oben haer. 31, 2, 4ff; S. 334, 11ff

V M

1 κυκλ||ώντων, aus κυκλούντων V corr | κατάνόντων, ā getilgt V corr
 10 zu μαιωτικῶν μητρῶν, vgl. Z. 21 | ὡς hineingefiekt V corr 12 νομίζων
 τι Pet.] νομίζοντι VM 13 lies παρ' αὐτῶν? * 15 τὸν, lies vielleicht τῶν *
 20 ὑμῖν ὧ οὔτοι aus οὔτοι ὧ ὑμῖν V corr ὑμῖν οὔτοι ὧ M 23 αὐτοῦ *] αὐτοί,
 οἱ auf Rasur V corr αὐτοί M 24 ἡμῖν *] ὑμῖν VM 28 Στησίχορον VM

οὕτως ἐνόμισαν, ἐκθειάσαντες <τε> τοὺς περὶ Δία καὶ Ῥέαν καὶ Ἥραν
καὶ Ἀθηνᾶν καὶ Ἀπόλλωνα καὶ Ἀφροδίτην καὶ τὰς τούτων κακίας
γυναῖς τιμήσαντες, εἰς φαντασίαν πολυθείας καὶ εἰδωλολατρείας τὸν
κόσμον ἐνέβαλον. ἀλλὰ οὐκέτι μοι πολλή τις χρεία γενήσεται εἰς 11
5 τὴν σοῦ, ὦ Πτολεμαῖε, ἀνατροπὴν τε καὶ ἔλεγχον καὶ τῶν κατὰ σέ,
ἤδη τῶν σῶν προπατόρων τὸν ἔλεγχον ἰκανῶς εἰληφότων. διὰ δὲ
τῶν προειρημένων τὴν κατὰ σοῦ αἰσχύνην συστησάμενος διεξιέμι τὴν
τῶν ἐτέρων πλάνην, θεὸν ἐπικαλούμενος ἐπίκουρον τῆς ἡμῶν P224
μετριότητος, ὅπως τὴν παρ' ἐκάστῳ ἔθνει κακῶς ἐπινενοημένην
10 ὑπόθεσιν φωρᾶσω τε καὶ θριαμβεύσω, ἐπὶ τῇ ἐπαγγελίᾳ τῆς σπουδῆς
παρὰ θεοῦ αἰτούμενος τὴν χάριν.
9. Ἵνα δὲ μὴ ἀβασάνιστα ἢ τὰ τρία σου λεξείδια, ἃ δὴ πρὸς 9, 1
Φλώραν τὸ γύναιον ἐπιστέλλων ἐκομπάσω, <ὦ> Πτολεμαῖε (ἀεὶ γὰρ
αἱ ὀφειδείς διδασκαλῖαι γυναικάρια σεσωρευμένα ἀμαρτίαις ἀπατῶσι,
15 κατὰ τὸν τοῦ ἀποστόλου λόγον), [καὶ] αὐτὰς δὴ τὰς λέξεις καιρίως
ἐνταῦθα παραθέμενος, καὶ τὴν αὐτῶν ἀνατροπὴν, ἀναγκαίαν οὖσαν
εἰς τὸ μὴ καταλειφθῆναι ῥίζαν τῆς ζιζανιώδους σου σπορᾶς, ἐξῆς
ἀκολούθως ποιήσομαι.
Φάσκεῖς γάρ, ὦ οὔτος, τὸν νόμον τριχῇ διηρησθαι καὶ τὸ μὲν 2
20 ἔχειν τι ἐκ τοῦ θεοῦ, τὸ δὲ ἐκ Μουσέως, τὸ δὲ ἐκ τῶν πρεσβυτέρων.
καὶ ὅτι μὲν <ὄπερ> ἐκ τῶν πρεσβυτέρων οἶει γεγραμμένον οὐκ ἔχεις 3
που ἀποδείξει, τοῦτό ἐστι δῆλον. οὐδαμοῦ γὰρ ἐν νόμῳ ἐμφέρονται
αἱ τῶν πρεσβυτέρων παραδόσεις. ἀλλὰ | ἀγνοῶν καὶ τὰς βίβλους καὶ D209
τὴν ἀλήθειαν φαντάζῃ συκοφαντῶν καὶ τὰς ἀκολουθίας † ἀγνοῶν
25 ἐκάστης ἀκριβοῦς εἰδήσεως. αἱ γὰρ παραδόσεις τῶν πρεσβυτέρων 4
δευ|τερώσεις παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις λέγονται. εἰσὶ δὲ αὐταὶ τέσσαρες· 0416
μία μὲν ἢ εἰς ὄνομα Μουσέως φερομένη, δευτέρα δὲ ἢ τοῦ καλου-
μένου Ῥαββὶ Ἀκίβα, τρίτη Ἀδδᾶ ἢ τοῖς Ἰούδα, τετάρτη τῶν υἱῶν

8 τῶν ἐτέρων, gemeint sind die nächstfolgenden Häresen — 13f vgl. II Tim.
3, 6 — 25ff vgl. zu haer. 15, 2, 1; S. 209, 29ff

V M

1 <τε> * | Δία||, ν wegradiert V corr Δίαν M 2 κακίας ist, als Genitiv
gefaßt, unanstößig 5f καὶ τῶν — ἔλεγχον < M 6 vor ἤδη ein καὶ getilgt
V corr 13 ἐκομπάσω, α auf Rasur V corr | <ὦ> U | ἀεὶ] ἃ δεῖ M 15 [καὶ] *
16 παραθέμενος *] παραθήσομαι V M 18 ποιήσο||μαι, ο aus ω V 19 τὸ]
τὸ||; ν wegradiert V corr 21 <ὄπερ> * 24 † ἀγνοῶν] vom Abschreiber aus
Z. 23 wiederholt; lies wohl ἀλλοιῶν *

Ἀσαμωναίου. ἐπεὶ ποῦ ἔχεις, φιλόνοικε καὶ ἀκατάστατε τὴν γνώμην, 5
 δεῖξαι ἐν ταῖς πέντε βίβλοις τῆς πεντατεύχου καὶ θεοῦ νομοθεσίας
 ὅτι ἐρρήθη ὁ λόγος ὁ παρὰ τῶ σωτήρι εἰρημένος »(ὄς) ἐρεῖ τῶ πατρὶ
 αὐτοῦ κορβάν ὃ ἐστὶ δῶρον, οὐκ ὠφελήθησεται τι ἐξ αὐτοῦ; ἀλλὰ 6
 5 οὐκ ἔχεις δεῖξαι. ἄρα γοῦν ἐξέπεσέ σου ὁ λόγος, τοῦ ῥήματος οὐδαμοῦ
 ἐν τῇ πεντατεύχῳ ἐμφερομένον. καὶ μάτην τὴν ὑπὸ σοῦ ἠπατημένην
 Φλώραν ἐφάντασας. τὰ δὲ ὑπὸ Μουσέως * οὐκ ἐκτὸς τοῦ θεοῦ 7
 καὶ αὐτὰ ἐνομοθετήθη, ἀλλὰ ἐκ τοῦ θεοῦ διὰ Μουσέως, ὃ καὶ ἐξ
 αὐτῆς τῆς τοῦ σωτήρος ἐπικρίσεως δεικνυται. αὐτὰς γὰρ ἄς παρή-
 10 γαγες μαρτυρίας κατὰ σαυτοῦ ἐπισυνήγαγες. φάσκει γὰρ ὁ κύριος ἐν 8
 τῶ εὐαγγελίῳ ὅτι »Μουσῆς ἔγραψεν κατὰ τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν·
 ὃ δὲ ἔγραψε Μουσῆς οὐκ ἐκτὸς βουλήσεως θεοῦ ἔγραψεν, ἀλλ' ἐκ
 πνεύματος ἁγίου ἐνομοθέτησε. λέγει γὰρ ὁ κύριος ἐν τῶ εὐαγγελίῳ· 9 P225
 »ὃ ὁ θεὸς συνέξευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω«. καὶ πῶς συνέξευξεν,
 15 διεξῆλθεν * τὸ ῥῆμα ἵνα μάθωμεν λέγων »ἀντὶ τούτου καταλείψει
 ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ κολληθήσεται
 τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν«. εἶτα ἐπιφέρει 10
 λέγων »ὃ οὖν ὁ θεὸς συνέξευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω· καίτοι
 γε οὐδαμοῦ τοῦ κυρίου τοῦτο εἰρηκότος, ὀπηῖκα τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν
 20 Εὐὰν ἐπλασεν ἢ μόνον »ποιήσωμεν αὐτῶ κατ' αὐτὸν βοηθόν«. ἀλλὰ 11
 τοῦτο ὑπὸ τοῦ Ἀδὰμ εἰρηται, ὅτε ἀνέστη ἐκ τοῦ ὕπνου καὶ εἶπεν
 »τοῦτο νῦν ὄστοῦν | ἐκ τῶν ὄστον μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου· D210
 αὕτη κληθήσεται γυνή ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρός αὐτῆς ἐλήφθη αὕτη· εἶτά
 φησιν »ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν
 25 μητέρα αὐτοῦ, καὶ κολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ
 δύο εἰς σάρκα μίαν«. οὐ τοῦ θεοῦ τοίνυν τοῦτο εἰπόντος, τοῦ δὲ 12
 Ἀδὰμ εἰρηκότος, τοῦ κυρίου δὲ ἐπιμαρτυροῦντος ἐν τῶ εὐαγγελίῳ
 θεοῦ εἶναι τὸ ῥῆμα τὸ διὰ τοῦ Ἀδὰμ εἰρημένον, ἀπ' αὐτῆς τῆς ὑπο-
 θέσεως ἔδειξεν, ὅτι ἐκεῖ μὲν Ἀδὰμ εἰρηκεν θεοῦ δὲ βουλήσει ἐφθέγ-
 30 γετο καὶ ὡδε ὁ Μουσῆς ἐνομοθέτησεν θεοῦ αὐτῶ καταγγείλαντος
 τὴν νομοθεσίαν. καὶ αὐταὶ μὲν ἦδη αἱ δύο σου λέξεις διέπεσον, καὶ

3 Mark. 7, 11 — 11 Matth. 19, 8 — 14 Matth. 19, 6 — 15 Matth. 19, 5 —
 20 Gen. 2, 18 — 22 Gen. 2, 23 — 24 Gen. 2, 24

V M

3 (ὄς) Ausg. 7 * (νομοθετηθέντα) * 15 * etwa (συνιστάνων) *
 16 αὐτοῦ² < M 18 δ οὖν nachgetragen V^{corr} 29 βουλήσει *] βούλησι|||ις,
 ι aus ει V^{corr} βούλησις M

οὐ πόρρωθεν, ἀλλὰ ἀπ' αὐτῆς τῆς χρήσεως. καὶ ὅτι μὲν νομοθεσία 13
θεοῦ ἔστιν, τοῦτο δῆλον. πανταχοῦ δὲ θεὸς νομοθετεῖ τὰ μὲν εἰς
χρόνους, τὰ δὲ εἰς τύπους, τὰ δὲ εἰς ἀποκάλυψιν τῶν μελλόντων
ἔσσεσθαι ἀγαθῶν, ὧν ἔλθῶν ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἔδειξε τὴν
5 πλήρωσιν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

10. Τὰ δὲ τῆς παρὰ σοὶ ἐτέρας θεῶν διαιρέσεως τριχῆ πάλιν 10, 1
διαιρεθείσης ἐπαναλαβῶν καὶ αὐτὰ δεῖξω παρὰ σοὶ σεσυκοφαντημένα
καὶ οὐκ ἄλλο τι ὄν ἀλλὰ γόητος τὸ ἔργον. ποῖος γὰρ ἡμῖν τρίτος 2 Ö418
θεὸς πάρεστιν, ἐκ δύο συσταθεὶς ὁμοιομάτων καὶ οὐθ' ἕτερον ὦν
10 τῶν δύο, οὔτε τὴν κακίαν ἔχων καὶ ἀδικίαν ὡς ἔφησ, οὔτε τὴν ἀγα-
θότητα καὶ φωτεινὴν οὐσίαν, μεσαίτατος δὲ ὦν δίκαιος; καὶ γὰρ 3
ἀλήθως ἀλλότριος ὦν πάσης δικαιοσύνης εἰκότως ἀγνοεῖς τί ποτέ
ἔστι δικαιοσύνη, ἐτέραν αὐτὴν παρὰ τὴν ἀγαθότητα νομίζων. πολὺ
δὲ ἐλεγχθήσῃ, ὧ ἡρδιουργε καὶ ἀλλότριε τῆς ἀληθείας· οὐδαμόθεν
15 γὰρ γίνεται τὸ δίκαιον ἀλλ' ἐξ ἀγαθότητος καὶ οὐδὲ ἄλλως τις γενή-
σεται ἀγαθός, εἰ μὴ ἡ δίκαιος. ὅθεν καὶ ὁ κύριος, ἐπαινῶν τὴν 4 P 226
νομοθεσίαν καὶ τοὺς αὐτῆς δικαίους, ἔλεγεν ἠκοσμεῖτε τοὺς τάφους
τῶν προφητῶν καὶ οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν δικαίων, καὶ οἱ D211
πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν αὐτούς. πόθεν δὲ γεγόνασι προφητῆται καὶ
20 δίκαιοι ἀλλ' ἢ ἀπὸ τῆς τοῦ πατρὸς ἀγαθότητος; καὶ ἵνα δεῖξῃ ὅτι 5
ἐν τῷ μέρει τῆς ἀγαθότητος ὁ δίκαιος ἔστηκεν, ἔλεγεν ὁμοιοὶ γένεσθε
τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι ἀνατέλλει αὐτοῦ τὸν ἥλιον
ἐπὶ ἀγαθοὺς καὶ πονηροὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, ἵνα
δείξῃ τὸ δίκαιον ἀγαθὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν δίκαιον καὶ τὸ πονηρὸν
25 ἄδικον καὶ τὸ ἄδικον πονηρὸν.

Τὴν δὲ ἐπιπλοκὴν ἣν ἔφησ τοῦ νόμου οὐ δύνασαι ἀποδείξαι. 6
ἑάλως γὰρ συκοφαντῶν τὸν νόμον, ἐπιπλοκὴν τινα αὐτῷ προσάπτων,
διὰ τὸ εἰρηκέναι τὸν νόμον ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα
ἀντὶ ὀδόντος καὶ ἐπειδὴ φονεῦει ὁ νόμος τὸν φονευτήν. ἀλλὰ ἐξ 7
30 αὐτῆς τῆς τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πραγματείας δειχθήσεται
ὅτι οὐκ ἐπιπλοκὴ τις ἦν, ἀλλ' ἡ αὐτὴ ἦν νομοθεσία καὶ τὸ αὐτὸ

17 Matth. 23, 29 Luk. 11, 47 — 21 Matth. 5, 45 — 28 Lev. 24, 20
— 29 vgl. Lev. 24, 17

V M

7 διαιρεθείσης, ειση auf Rasur V corr 9 ἕτερον *] ἕτερος VM 10 κα-
κίαν ἔχων — οὔτε τὴν < M 15 nach ἀλλ' 4 Buchstaben ausradiert V 18 μνη-
μεῖα, εἰα auf Rasur V corr

ἐνεργεῖ τῇ ὑπὸ τοῦ σωτῆρος εἰρημένη ἐντολῇ ὅτι ἕάν τις σε τυπήσῃ
εἰς τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέφον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην· καὶ (γὰρ καὶ) 8
ὁ νόμος πάλαι τοῦτο κατεσκεύαζε λέγων ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ,
τουτέστιν στρέφον αὐτῷ τὴν σιαγόνα· ἵνα γὰρ διαφύγοι· ἃ πάθοι
5 ἂν εἰ πλήξει, παρεῖχε τὴν σιαγόνα τῷ τύπτοντι, εἰδὼς ὅτι εἰ ἀφέλοι
ὀφθαλμὸν, τὰ αὐτὰ πείσεται διὰ τὸν νόμον.

11. Ὡς γὰρ ὁ πατὴρ βούλεται παιδεύειν τὰ τέκνα καὶ ἐκάστη 11, 1
ἡλικία ἀρμοζόμενος προβαίνει τῇ παιδείᾳ, καὶ οὐκ ἴσως τὸ μικρὸν
βρέφος παιδεύει τῷ μειρακίῳ οὐδὲ τὸ μειράκιον ὡσαύτως τῷ νεανίσκῳ
10 οὐδὲ τὸν νεανίαν τῷ τελείῳ ἀνδρὶ, ἀλλὰ τῷ μὲν ὑποτιθίῳ διὰ 2
δακτύλου παιδεία γίνεται, παιδίῳ δὲ μίξουσι διὰ χειρὸς ῥαπίσματος,
μειρακίῳ δὲ διὰ ἱμάντος, νεανίσκῳ διὰ ῥάβδου, ἀνδρὶ δὲ ἐκδικησῆς
τῶν μειζόνων παραπτωμάτων μαχαίρα διὰ νόμον, οὕτως καὶ ὁ κύριος
ἕξῃς ἐνομοθέτει ἐκάστη γενεᾷ τὰ ἀρμόζοντα. ἐκείνους μὲν γὰρ φόβῳ 3 D212
15 ἐσωφρόνισεν, ὡς παιδίῳ μικροῖς διαλεγόμενος καὶ ἀγνοοῦσι τὴν
δύναμιν τοῦ ἁγίου πνεύματος, τοὺς δὲ τελείους τελείων ἡξίου μυστη-
ρίων. καὶ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ γὰρ οὕτω πως λέγει τοῖς μαθηταῖς 4 P 227
ἐν πολλοῖς τόποις οὐκ οἶδατε | τί ποιῶ, ὕστερον δὲ γνώσεσθε, 5
τουτέστιν ὅταν τέλειοι γέννησθε· καὶ πάλιν οὐκ ᾔδεισαν, ἕως ἀνέστη
20 ἐκ τῶν νεκρῶν· ὁ δὲ Παῦλος οὐπω γὰρ ἠδύνασθε, ἀλλ' οὐδὲ ἔτι 5
δύνασθε, δεικνὺς ὅτι καιρῶν προϊόντων τελειότεραι ἐντολαί, οὔσαι
μὲν αἱ αὐταί, μεταβαλλόμεναι δὲ εἰς ἕτεραν σχέσιν, ἀλλὰ τοῖς νέοις
μὲν ἄλλως σχηματιζόμεναι, ἕτερος δὲ τοῖς ἐντελεστέροις. νομο- 6
θετήσας γὰρ ὁ νόμος ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ οὐκ εἶπεν αὐτοῖς,
25 ἐκβάλετε ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, ἀλλ' ἐὰν ἐκβάλῃ τις ὀφθαλμὸν,
ἐκβληθήσεται ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ ἐκβαλόντος· ἕκαστος δὲ φειδόμενος
τοῦ ἰδίου σώματος παρεδίδου τὴν σιαγόνα τύπτεσθαι καὶ οὐκ ἔτυπτε.
καὶ ἀπὸ τότε ἐφυλάττετο τὰ νῦν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τηλαυγῶς εἰρη- 7

18 Joh. 13, 7 — 19 vgl. Joh. 2, 22 — 20 I Kor. 3, 2f — 24 Lev. 24, 20

V M

1 τῇ||| . . . εἰρημένη|| ἐντολῇ|||, überall ein Buchstabe wegradiert V corr
| ὅτι *] τὸ VM 2 (γὰρ καὶ) * 9 τῷ μειρακίῳ am Rande nachgetragen
V corr | τῷ νεανίσκῳ am Rande nachgetragen V corr 10 τῷ τελείῳ ἀνδρὶ auf
Rasur V corr 13 μαχαίρα *] μάχαιρα VM 19 γέννησθε aus γενήσεσθαι
V corr 21 τελειό|||τεραι, ο aus ω V corr | vor ἐντολαί Rasur von 5 Buch-
staben V corr 21f οὔσαι μὲν auf Rasur-V corr 22 αἱ αὐταί nachgetragen
V corr εαυταί M | [ἀλλὰ]? * 25 ἐκβάλλετε M

μένα, τότε μὲν ἀνάγκη ὡς νέων σωφρονιζομένων, νῦν δὲ προαιρέσει
 ἄτε δὴ τελείων πειθομένων. εἰ δὲ φάσκεις περιπλοκὴν εἶναι ταύτην, 8
 τὸ λέγειν ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ τὸ τὸν φονέα φονεύεσθαι,
 ἰδοὺ καὶ περὶ τῆς ἡμέρας τῆς κρίσεως βλέπομεν τὸν σωτήρα λέγοντα
 5 ὅτι ἐλεύσεται ὁ αὐτοῦ δεσπότης (τοῦτο δὲ περὶ ἑαυτοῦ ἔλεγεν,
 αὐτὸς πάντων ὢν δεσπότης) καὶ φησιν καὶ διχοτομήσει αὐτὸν τὸν
 δοῦλον καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπίστων θήσει. οὐκοῦν καὶ 9
 κατὰ τοῦ σωτήρος ἐξοπλίξῃ συκοφαντῶν πάλιν ῥήματα καὶ εἰποὺς ἂν
 τοῦτον μὴ εἶναι ἀγαθόν (καίτοι γε ἐκ πατρὸς ἀγαθοῦ γεγεννημένον
 10 καὶ ἀγαθὸν ὄντα), ἀλλὰ δίκαιον καὶ [οὐθ'] ἔτερον παρὰ τὸν πατέρα.
 δύνασαι ἄρα καὶ αὐτὸν ἀπαλλοτριεῖν τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας, ὃ οὗτος, 10
 ὁ προελθὼν ἡμῖν πάλιν διαιρέτης καὶ γεωμέτρης τῶν νόμων, τριχῶς D213
 τὰ πάντα διαιρῶν. καὶ τῷ μὲν εἰπεῖν ὅτι εἰς τύπους συμβολικῶς 11
 τινα ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται, ὀλίγα παρήψω τῆς ἀληθείας, ἵνα διὰ
 15 τῶν ὀλίγων δυνηθῆς καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἀπατήσῃ. καὶ γὰρ τῷ 12
 ὄντι ἐκείνοις τυπικῶς συνέβαινε, ἐγράφη δὲ ἡμῖν εἰς νοουθεσίαν, εἰς
 οὓς τὰ τέλη τῶν αἰῶνων κατήντησεν, (ὡς) φησιν ὁ ἀγιώτατος
 ἀπόστολος, περὶ τε περιτομῆς λέγων καὶ σαββάτου καὶ τῶν ἄλλων.

εἶθε δὲ τὰ πάντα ἡγήθενες καὶ οὐκέτι τρίτον μέσον θεὸν τὸν 13
 20 μὴ ὄντα ἔφερες ἡμῖν, μᾶλλον δὲ σαντῷ καὶ τοῖς ὑπὸ σοῦ ἡπατη-
 μένοις. | P228

12. Νομίζω δὲ καὶ ἐν τῷ παρόντι ἰκανῶς πρὸς τὰς σου λέξεις, 12, 1
 ὃ ἀγύρτα, εἰρησθαι, ὢν ποιήσας τὸν ἔλεγχον ἐπὶ τὰς ἐξῆς αἰρέσεις
 βαδιοῦμαι, τὸν αὐτὸν θεὸν συνήθως ἐπικαλούμενος ἐπικουρῆσαι τῇ
 25 ἡμῶν μετριότητι εἰς τὸ φωρᾶσαι ἐκάστης αἰρέσεως παραπεποιημένης
 τὸν ἔλεγχον. ὅτι μὲν γὰρ συρίγμασιν ἑαυτοῦ, ὡς ἀπὸ θαλάσσης 2
 ἀνελθὼν καρχαρίας καὶ ἔχιδναν προκαλούμενος, τὴν Φλώραν διὰ Ö422
 τῶν γραμμάτων αὐτὴν τε καὶ ἄλλους σὺν αὐτῇ ἡπάτησεν, δέδεικται
 ἐν τοῖς εἰρημένοις· ἐν δὲ τῇ τῆς ἀληθείας σαγήνῃ ἥς τὸ αἶνγμα ὁ 3

5 Matth. 24, 50f — 16 I Kor. 10, 11 — 29f vgl. Matth. 13, 51ff

V M

1 ὡς auf Rasur V_{corr} 2 vor ἄτε zwei Buchstaben ausradiert V_{corr}
 8 κατὰ *] περὶ VM | συκοφαντεῖν aus συκοφαντῶν V_{corr} συκοφαντεῖν M
 10 [οὐθ'] *] erst nachgetragenen V_{corr} steht in M 13 εἰπεῖν διτι am Rande nach-
 getragenen V_{corr} 16f εἰς οὓς — κατήντησεν nachgetragenen V_{corr} 17 (ὡς) *
 19 εἶθε auf Rasur V_{corr} 23 αἰρέσεις am Rande nachgetragenen V_{corr} 25 με-
 τριό||τητι ο aus ω V_{corr} 29 nach ἥς 2—3 Buchstaben ausradiert V_{corr}

κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ βασιλείαν οὐρανῶν ἀπεφήνατο ἐνειλήσαντες
καὶ τῶν πονηρῶν ληθῶν ἕνα ὄντα αὐτὸν ἐλέγξαντες τῷ τὰ μοχθηρὰ
ῥήματα αὐτοῦ φωρατὰ ποιῆσαι, τῇ τῆς ἀληθοῦς πίστεως διδασκαλίᾳ
ἠττήσαμεν. ἐν τῇ τοῦ θεοῦ τοίνυν δυνάμει συντρίψαντες τοῦτον 4
5 αὐτοὶ μὲν θεῷ εὐχαριστήσωμεν, ἐπὶ δὲ τὰς ἐξῆς ὁμοίως ὡς προεῖπον P 229
προέρχασθαι ἐπιβαλώμεθα. | D 214
Ö 424

V M

3 ῥήματα, ῥή auf Rasur V corr | αὐτοῦ am Rande nachgetragen V corr
6 Unterschrift κατὰ Πτολεμαίων V M

2 vols Neeg

DIE GRIECHISCHEN
CHRISTLICHEN SCHRIFTSTELLER

DER
ERSTEN DREI JAHRHUNDERTE

HERAUSGEGEBEN VON DER KIRCHENVÄTER-COMMISSION
DER KÖNIGL. PREUSSISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

EPIPHANIUS

ERSTER BAND

LEIPZIG
J. C. HINRICHS'SCHE BUCHHANDLUNG
1915

IN DER REIHENFOLGE DES ERSCHEINENS BAND 25

Druck von August Pries in Leipzig.

EPIPHANIUS
(ANCORATUS UND PANARION)

HERAUSGEGEBEN

IM AUFTRAGE DER KIRCHENVÄTER-COMMISSION
DER KÖNIGL. PREUSSISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

VON

D. DR. **KARL HOLL**

ERSTER BAND

ANCORATUS UND PANARION HAER. 1—33

LEIPZIG
J. C. HINRICHS'SCHE BUCHHANDLUNG
1915

Vorwort

Nachdem ich die handschriftliche Überlieferung des Epiphanius in TU XXXVI 2. Leipzig 1910 dargelegt habe, bleibt mir vorläufig kaum etwas übrig, was ich dieser Ausgabe vorzuschicken hätte. Die Grundsätze, nach denen ich den Text hergestellt habe, sind, denke ich, so einfach, daß sie unschwer aus dem Apparat abgelesen werden können; eine eingehende Erörterung wird der Schlußband bringen.

Nur eine Bemerkung sei mir jetzt schon gestattet. Die Mißachtung, in der Epiphanius als Zeuge und Kritiker steht, hat auch die Behandlung der sprachlichen Form seiner Schriften schwer beeinträchtigt. Es ist viel an ihnen herumgebessert worden, wo immer ein Ausdruck dem meist bloß gelegentlichen Benutzer als unklar oder unzulässig erschien. Daneben freilich gilt bei dem »konfusen« Epiphanius jeder, auch jeder sprachliche Unsinn als erträglich. Tatsächlich ist, wie ich dies bereits in meiner Abhandlung gezeigt habe, die Überlieferung des Epiphanius schlecht; selbst da, wo sie sich auf alte Handschriften stützt. Aber der Fall ist trotzdem nicht verzweifelt. Lebt man sich in die eigentümliche Redeweise des Epiphanius — sie ist ein höchst lehrreiches Beispiel einer gehobenen *κοινή* — etwas ein, so ergibt sich fast immer eine Möglichkeit, den Schaden, wo wirklich ein solcher vorliegt, irgendwie zu heilen. Ich konnte es bei dieser Sachlage nicht für meine Aufgabe halten, alle Besserungsvorschläge, die schon gemacht worden sind, im Apparat zu buchen. Was ein Blick auf den gesamten Sprachgebrauch des Epiphanius oder auf den Zusammenhang sofort ausschloß, blieb unberücksichtigt. Wie weit mir selbst die Wiederherstellung gelungen ist, mag der Kundige beurteilen. Jedoch hoffe ich, daß meine Indices mich über vieles rechtfertigen werden, was vielleicht beim ersten Lesen Anstoß erregt.

H. Diels und U. v. Wilamowitz haben die Freundlichkeit gehabt, die zwei ersten Druckbogen durchzuprüfen, und mich dabei nicht nur im einzelnen berichtigt, sondern mir auch für die Anlage des Ganzen höchst wertvolle Winke gegeben. Während des Drucks haben H. Dessau, H. Greßmann, J. Marquart, H. L. Strack mich mit Rat und Auskunft, so

oft ich dessen bedurfte, unterstützt. Durch den ganzen Band sind A. Jülicher und E. Klostermann bei der zweiten Correctur mit mir gegangen. Was die Ausgabe ihnen verdankt, konnte der Apparat nicht voll zum Ausdruck bringen. Ich möchte insbesondere betonen, welche Ermutigung es für mich immer gewesen ist, wenn Jülicher meinen Verbesserungen zustimmte. C. Schmidt hat von der Mitte an die letzte Correctur mitgelesen; den von ihm gelieferten Nachtrag bitte ich nicht zu übersehen. — Bei den Irenaeusstücken habe ich bedauert, daß G. Ficker wegen Geschäftsüberhäufung nicht in der Lage war, die Handschriften des lateinischen Textes für mich zu vergleichen. Infolge davon bin ich an einzelnen Stellen über die Lesart des Lateiners im Unklaren geblieben. Indes ist bei der Güte der Irenaeusüberlieferung kaum anzunehmen, daß schwerwiegende Mängel dadurch verursacht worden sind.

In meinen Dank muß ich auch den Verlag und die Druckerei mit einschließen. Der Verlag hat im August nicht gezögert, das Werk fortzusetzen, und die Druckerei hat die zweite Hälfte dieses Bandes, die während des Krieges fertiggestellt wurde, mit nicht geringerer Sorgfalt erledigt als die erste.

Berlin, den 3. März 1915.

Karl Holl.

Sigelverzeichnis

- V = Vaticanus 503
G = Genuensis 4
M = Marcianus 125
U = Urbinas 17/18
L = Laurentianus VI 12
J = Jenensis mscr. Bose 1
v = Vaticanus 1196 s. XV f. 23^r—24^v
b = Barberinus 441 s. XIV f. 43^r.v

Die übrigen Abkürzungen für benutzte Zeugen sind: an Ort u. Stelle erklärt.

- P am Rand bedeutet die Seitenzahlen von Petavius
D die von Dindorf
Ö die von Öhler

Im Apparat ist: Corn. = Cornarius

Op. = Oporinus

Pet. = Petavius

Dind. = Dindorf

Öh. = Öhler

Jül. = A. Jülicher

Klosterm. = E. Klostermann

Die Verbesserungen des Herausgebers sind mit * bezeichnet

+ = fügt hinzu

< = läßt aus

* = Lücke

† = Textverderbnis

[] = zu tilgen

< > = einzusetzen

Nachtrag

C. Schmidt, der während des Drucks der ersten Hälfte von hier abwesend war, macht mich noch auf zwei Punkte bezüglich der S. 125, 8 ff (so, nicht 6 ff muß es auf S. 125 heißen) verwerteten saïdischen Übersetzung aufmerksam.

1) zu S. 125, 8 erklärt Schmidt es für unwahrscheinlich, daß neben *Ἰσιδος* ein Name ausgefallen sei. Das *ⲛⲓⲛⲉⲣⲉ* des Kopten in Z. 10 stütze diese Vermutung nur scheinbar. Auch der Kopte habe wohl *ἐκελνης* gelesen und nur verleitet durch die verschiedenen vorher aufgeführten Namen an eine Mehrzahl von Göttinnen gedacht. — Leopoldts Gleichsetzung von *Ἄθω* mit Hathor sei schon sprachlich völlig ausgeschlossen.

2) zu S. 130, 10 verweist er mich auf eine Bemerkung von Lemm (Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St. Petersburg 1909 S. 404). Dort ist überzeugend dargelegt, daß der Kopte statt *ὑπόδειγμα* vielmehr *ὑπόδημα* gelesen hat. Darnach wäre die Stelle so zu verbessern: *κακὸν ὑπόδημα θανάσιμης ὁδοῦ τὸ ἐν ποσὶ τῶν (ἀπ' ἀρχῆς) οὕτω προαχθέντων.*